

УДК 37 (09) (477)

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2022.87.09>

Лемко Г. І., Дідух І. Я.

ЗНАЧЕННЯ СІМ'Ї У ФОРМУВАННЯ САМООЦІНКИ ДИТИНИ

Одним з основних соціальних інститутів, який створює необхідні умови для гармонійного та повноцінного розвитку для дитини, є сім'я. Саме у сім'ї формується її первинна когнітивна база, відбувається передача першого соціального досвіду особистісної діяльності та поведінки. Сім'я служить тим мікросередовищем, у якому дитина отримує захист, підтримку та допомогу в особистісному розвитку тощо.

Найпершими вихователями дитини є батьки, які мають найсильніший вплив на своїх дітей. Кожен батько й мати мають усвідомлювати, що від якості їхнього виховання залежить повноцінність індивідуального та суспільного розвитку дитини. Батьки зміцнюють і загартовують організм дитини, розвивають її мову і мислення, волю і почуття, формують її інтереси, прагнення, смаки, здібності, виховують любов до знань, допитливість, спостережливість, працьовитість.

У статті розглянуто тенденції, які впродовж останніх років мають значний вплив на формування готовності молодшої сім'ї до реалізації її виховного потенціалу. Проаналізовано такі групи родин як педагогічно неспроможні, педагогічно пасивні та антипедагогічні, які продукують так званих «педагогічно занедбаних дітей».

Також окреслено значення сім'ї у становленні особистості дитини та у формуванні її самооцінки. Оскільки, у родині об'єднанні люди різного віку, статі, роду занять, то дорослі члени родини мають значний вплив на дитину у різних життєвих ситуаціях. Звичайно, тільки структура сім'ї, кількісний склад не визначають її виховних впливів, адже провідним чинником тут являються якісні характеристики сім'ї – гармонійність взаємин між її членами, позитивний психологічний клімат, пріоритет духовних цінностей, високий рівень культури тощо, тому для дітей їхні батьки завжди є ідеалом, який вони стараються наслідувати.

Ключові слова: дитина, сім'я, самооцінка, батьки, сімейне виховання.

Сім'я є для дитини одним з головних соціальних інститутів, що забезпечує необхідні умови для збереження і підтримки.

Сім'я являє собою складний соціальний феномен. Вона є найдавнішою природною спільністю людей, зв'язаних кровною спорідненістю. Сім'я – це мікросередовище, у якому відбувається передача першого соціального досвіду особистісної діяльності і поведінки, де дитина отримує захист, підтримку та допомогу в особистісному розвитку, де формується її первинна когнітивна база тощо.

Кожен батько й мати на першому плані повинні ставити перед собою чітку мету виховання власної дитини, мати уявлення результату такого виховання, усвідомлювати, що дитина – не лише представник свого роду, а майбутній громадянин, частина великого суспільства. Тому від якості сімейного виховання залежить повноцінність суспільного розвитку дитини.

Успіх сімейного виховання значною мірою залежить від мікроклімату людських відносин, тобто від якості стосунків між членами сім'ї, мається на увазі доцільну організацію сімейного життя (культура життя, діяльності, спілкування), яка базується на оптимальному поєднанні любові, поваги, доброзичливості, турботи та відповідальності [2, с. 124].

Авторитет батьків, безумовно, відіграє вирішальну роль у сімейному вихованні, тому що для розвитку дитини важливе значення має кожне слово батьків, кожен рух, дія, вчинок. Самоконтроль у батьків має бути на першому плані, адже неможливо правильно виховати особистість, не даючи їй позитивних прикладів для наслідування. У цьому аспекті цікавим є твердження психологів про взаємозалежність віку дитини і ступеню впливу дорослого на неї: чим менший вік дитини, тим більше приклад дорослих впливає на її поведінку.

Виховання дітей у сім'ї, проблеми особистісного зростання дитини, атмосфера сімейних відносин висвітлюються у працях: Т. Алексєєнка, І. Бєха, О. Бондаренко, Л. Виготського, О. Вишневського, О. Власової, А. Дмитренка, А. Капської, Б. Ковбаса, В. Костіва, Н. Лохвицької, А. Макаренка, Л. Маценка, В. Поліщук, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, Л. Шрагіної та ін.

Мета статті – проаналізувати значення сімейного середовища у формуванні самооцінки дитини.

Сучасна сім'я являє собою інститут, який насправді увесь час перебуває під тиском соціально-економічних обставин і невпинно змінюється. Як структуроформуюча система суспільного життя сім'я фокусує всі кардинальні зрушення, що відбуваються у соціумі. Особливо відчутних і неоднозначних змін інститут сім'ї зазнав в європейських країнах у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Свою специфіку мають ці зміни на пострадянському просторі, де вони зумовлені як загальноцивілізаційними тенденціями розвитку шлюбно-сімейної сфери, так і впливом чинників, пов'язаних із системною кризою, а отже – несуть на собі особливо значний тягар невирішених соціальних, економічних, морально-етичних проблем. У свою чергу сім'я, що традиційно належить до базових цінностей у вітчизняній культурі, містить у собі могутній потенціал впливу на процеси суспільного розвитку. Як свідчить історичний досвід, потреби функціонування інституту сім'ї завжди були і є одним із значущих факторів соціальних змін, а її роль як важливого буфера між індивідами і соціальними змінами зростає саме у кризові періоди [4, с. 100].

Сімейне виховання розпочинається із любові батьків до дітей. Виховний процес у сім'ї не має меж. Для дітей їхні батьки завжди є ідеалом, який вони стараються наслідувати. Сім'я створює для дитини ту модель життя, в яку вона залучається. Вплив батьків на власних дітей повинен забезпечувати їхню фізичну досконалість і моральну чистоту. Кожна дитина мимовільно наслідує своїх батьків, бабусю і дідуся. Саме діти відображають соціальне середовище, в якому живе сім'я.

Метою сімейного виховання є формування таких рис і якостей в дитини, які допоможуть їй гідно подолати будь-які життєві труднощі, перешкоди й негаразди, які виникатимуть у неї на шляху. Розвиток інтелекту і творчих здібностей, пізнавальних сил і початкового досвіду трудової діяльності, морального та естетичного формування, емоційної культури і фізичного здоров'я дітей – все це залежить від сім'ї, від батьків і є завданнями сімейного виховання [6, с. 48].

Батьки є найпершими вихователями дитини, і тому вони мають найсильніший вплив на своїх дітей. З перших днів народження, коли дитина ще є безпомічною і потребує елементарного догляду, вона засвоює батьківські інтонації, сприймає емоційну атмосферу сім'ї, навчається слухати й чути, відгукується на ласку, цінує красу. Не знімається відповідальність за виховання і не знижується потреба в сімейному вихованні і в наступні роки (підліткові, юнацькі), і роки змужніння. Тому забезпечення ефективності сімейного виховання, його змістового й організаційного аспектів є вічною і надзвичайно відповідальною проблемою людства.

Одну з головних ролей у становленні дитини як особистості відіграє рідне материнське слово. Дитина почуває себе щасливою, коли росте в колі своїх сестер та батьків, вбирає ласку дідусів і бабусь, доброзичливу увагу родичів, свояків, сусідів. На допомогу батькам у вихованні дітей нерідко приходять в сім'ю няні. А в прикрих випадках, у разі втрати батьків, їх місце займають опікун, вітчим, мачуха, названі батьки. Ефективно виливають на розум, серце, тіло й душу дитини навколишня природа та домашній побут, держава, церква. Кожен з цих вихователів діє по-своєму і заслуговує пильної уваги, але найбільшої уваги заслуговують батьки, адже саме вони становлять основне ядро виховного впливу на дітей у сім'ї. З нього приводу В. Сухомлинський писав: «Виховує, звичайно, сім'я в цілому – її загальний дух, культура людських стосунків. Але хто творить цей дух, цю культуру? Звичайно ж, батьки. Без батьківської мудрості немає виховної сили сім'ї. Батьківська мудрість стає духовним надбанням дітей; сімейні стосунки, побудовані на громадському обов'язку, відповідальності, мудрій любові й вимогливій мудрості батька й матері, самі стають величезною виховною силою. Але ця сила йде від батьків, у них – її коріння і джерело» [7, с. 85].

Роль сім'ї у вихованні дітей – велика і відповідальна. Як було сказано вище, батьки є першими вихователями, а тому вони зміцнюють і загартовують організм дитини, розвивають її мову і мислення, волю і почуття, формують її інтереси, прагнення, смаки, здібності, виховують любов до знань, допитливість, спостережливість, працьовитість.

Батьки орієнтують дітей бути завжди першими. Часто за цим стоїть бажання батьків бачити дитину видатним артистом, спортсменом тощо, щоб дитина досягла тих цілей, які, можливо, не вдалося реалізувати їм. Якщо при цьому вимоги і плани батьків не збігаються з інтересами і схильностями дитини, її можливостями, це найчастіше призводить до того, що дитина не може реалізуватись, втрачає самоповагу, що спричинюється до негативної Я концепції.

Розрізняють такі причини неадекватного ставлення до дитини:

- психолого-педагогічна некомпетентність батьків, некритично засвоєні ригідні стереотипи виховання дитини, що призводить до стихійності виховання, неузгодженості установок і дій батьків тощо;
- особистісні особливості батьків;
- особливості взаємин подружжя чи інших членів сім'ї, що проєктуються на дитину [1, с. 64].

Підвищення педагогічної культури батьків є однією з важливих передумов для виховання. Щоб підвищити свою педагогічну культуру, батьки можуть зайнятися самоосвітою, тобто читати різну психолого-педагогічну літературу з проблем виховання дитини, твори класиків української і світової літератури, де широко представлено роль сім'ї у вихованні дітей.

В багатьох дослідженнях, присвячених соціальній значущості сім'ї, відмічається важлива роль батьків у процесі формування особистості дитини. Вплив батьків у період зростання можна вважати основним; батьки істотно впливають на засвоєння дітьми суспільних, релігійних, політичних та духовних цінностей.

Соціологічні опитування різних років свідчать про те, що більшість молодих сімей вважають народження та виховання дітей найважливішою функцією сім'ї. За даними опитування, серед молодих людей, які уклали шлюб, також превалує думка, що головним мотивом вступу до шлюбу є народження та виховання дітей (85%). Отже, більшість респондентів усвідомлюють особисту важливість і соціальну значущість виховної функції сім'ї. Водночас, як свідчать психологічні дослідження, цінності сучасної молоді є доволі суперечливими.

Сучасні суспільні кризи, проявом яких є розмивання цінностей, негативно позначаються на тому образі світу і тих ціннісних орієнтирах, які формуються в молодого покоління. Серед пріоритетів молоді – прагматизм, орієнтація на матеріальні цінності, кар'єру та соціальний статус, споживацьке ставлення до навколишніх. Значна частина молодих людей відзначаються особистісною незрілістю, невизначеністю системи цінностей.

Отже, загальна картина щодо ціннісних орієнтирів сучасної молоді є доволі суперечливою, непослідовною. Протягом останніх років на формування готовності молоді до реалізації її виховного потенціалу впливали такі тенденції:

- нуклеаризація як процес поширення двопоколінних сімей, що значно послаблює можливості передачі соціального, у тому числі сімейного досвіду від старших поколінь;
- послаблення родинних зв'язків, урбанізація, територіальна розмежованість сімейних колективів, підвищена мобільність молоді у сфері професійних, побутових інтересів, дозволяючи, що зменшують можливості соціального контролю і знижують міру впливу батьківської сім'ї;
- зміна стандартів поведінки, сімейних цінностей протягом життя одного покоління призводить до повної або часткової переоцінки досвіду сімейного життя, який має старше покоління;
- зменшення кількості дітей у сім'ї, орієнтація на одну дитину не дозволяють відтворити природну школу підготовки майбутніх батьків за рахунок співробітництва старших з меншими;
- збільшення кількості та складнощів побутових проблем, зайнятість жінок-матерів на виробництві послаблюють можливості їх впливу на дітей в умовах і засобами сім'ї;
- збільшення кількості розлучень та громадянських шлюбів серед молоді свідчать про недостатню готовність до виконання ролі чоловіка і дружини, батька і матері; про недооцінку ролі сім'ї в житті суспільства і кожної людини зокрема [5, с.100-101].

Значна частина сучасних сімей припускається помилок у вихованні дітей. Родини, які продукують так званих педагогічно занедбаних дітей, з погляду педагогіки можна поділити на такі три групи: педагогічно неспроможні, педагогічно пасивні та антипедагогічні.

Перша група – сім'ї, в яких батьки намагаються виявити певну активність у вихованні дітей, проте роблять це невміло. Їх виховний вплив непослідовний, педагогічно необґрунтований. Найчастіше вони керуються власним досвідом, якого набули, коли свого часу їх виховували батьки (авторитарний стиль, обмеження свободи, погрози і покарання або всездозволеність, потурання примхам).

Друга група – сім'ї, які не виявляють особливої активності у вихованні дітей, тобто педагогічно пасивні. Вони з об'єктивних (хвороба, зайнятість, часта відсутність) або суб'єктивних (відсутність єдиної точки зору на виховання, розлад між батьками, часті конфлікти та ін.) причин не можуть належним чином виховувати дітей. У таких сім'ях стосунки між батьками напружені, конфліктні. За сімейними негараздами вони не знаходять часу для виховання дітей, втрачають контроль за ними.

Третя група – сім'ї, що характеризуються антипедагогічними, аморальними умовами виховання дітей. У таких сім'ях панує дух неповаги до правил моралі та вимог законів. Батьки своєю поведінкою (пияцтво, злочинство, розпуста тощо) створюють у сім'ї антипедагогічну обстановку, намагаються виправдати відхилення від норм поведінки у своїх дітей, протиставляють вимогам школи свої сімейні вимоги [9, с. 111].

Однією з проблем стосовно реалізації виховної функції сім'ї залишається проблема «фемінізації» процесу виховання, що виражається у тому, що вихованням дитини переважно займаються жінки-матері. Загалом обмежене спілкування дитини з батьком, недостатню участь батька у вихованому процесі можна вважати досить несприятливим чинником як для майбутнього повноцінного розвитку особистості дитини, так і для функціонування сім'ї в цілому.

До характеристик, що визначають особливості соціалізації в сім'ї, відносять:

- соціально-демографічну структуру сім'ї (соціальне становище її членів, професійний статус батьків, стать, вік, кількість членів, наявність різних поколінь);
- превалюючий психологічний клімат, емоційний стан родини; – тривалість і характер спілкування з дітьми;
- загальну і, зокрема, психолого-педагогічну культуру батьків;
- зв'язок сім'ї з іншими спільнотами (школою, родичами тощо);
- матеріально-побутові умови [8, с. 27].

Соціалізація дитини – це процес входження її в суспільство, активного засвоєння нею соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в даному суспільстві. У процесі соціалізації в дитини формуються соціальні якості, знання, вміння, відповідні навички, що дає їй змогу стати дієздатним учасником соціальних відносин.

Значення сім'ї у формуванні самооцінки дитини, становленні особистості величезне. У родині, по-перше об'єднанні люди різного віку, статі, роду занять; по-друге, дорослі члени родини можуть впливати на дитину у різних життєвих ситуаціях. Звичайно, лише структура сім'ї, кількісний склад не визначають її виховних впливів, оскільки провідним чинником тут є якісні характеристики – гармонійність взаємин між членами родини, позитивний психологічний клімат, пріоритет духовних цінностей, високий рівень культури [3, с. 158].

Довірливі стосунки, що лежать в розумінні між батьками і дітьми не завжди складається легко, просто і швидко. Стосункам дуже шкодить моралізування та тон розмови. Тож потрібне терпіння та розуміння того, що довірливі стосунки досягається значно складніше, коли не приділяти цьому належної уваги або коли праця і домашні клопоти вкрай обмежують спілкування з дітьми. За тими хатніми клопотами можна втратити і дитину. То ж саме її особистість має бути на першому місці. З роками така доброзичливість і увага дитини буде повернута до батьків.

В.Сухомлинський виділив «Сім батьківських заповідей»:

1. *«Не вважайте дитину своєю власністю – вона Божя.»*

2. Любіть дитину такою, якою вона є, навіть якщо вона не надто талановита, чи не в усьому досягає успіху.

3. Не очікуйте, що вона виросте саме такою, якою хочете ви, – краще допоможіть їй стати собою.

4. Запам'ятайте: найголовніший ваш обов'язок – розуміти і втішати. Ви – не суддя, не приклад для наслідування, а людина, на грудях якої можна поплакати і у п'ять, і в п'ятдесят років, якщо це потрібно.

5. Не переймайтесь, якщо не можете чогось зробити для сина чи дочки. Найгірше, якщо можете, але не робите.

6. Усвідомте: для дитини зроблено замало, якщо зроблено не все.

7. Не очікуйте на вічну вдячність: ви дали життя своїй дитині, вона віддячить вашим онукам» [7, с. 49].

Ці заповіді є актуальними і у період сьогодення.

Висновки. Батьки є першим суспільним середовищем дитини, де розкривають маленькій людині предметний світ і надають йому емоційного забарвлення. Важливим є постійний і глибокий контакт з дитиною. Сім'я служить тим мікросередовищем, у якому дитина отримує захист, підтримку та допомогу в особистісному розвитку тощо.

Використана література:

1. Алексєнко Т. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах. *Український соціум*. Київ, 2008. С. 63-67.
2. Бондаренко О. Психологічна допомога особистості : навчальний посібник. Харків : Фоліо, 2016. 237 с.
3. Власова О. Педагогічна психологія. К. : Либідь, 2005. 400 с.
4. Головін В. «365 афоризмів про те, що означає бути мамою». В.Брайт Букс. Київ, 2020. 136 с.
5. Денисюк О. Виховання дітей раннього віку в сім'ї (за результатами соціологічних досліджень). *Український соціум*. 2004. № 1(3). С. 100–106.
6. Денисюк О. Раннє дитинство: стан, проблеми, перспективи розвитку Київ : Держ. ін-т пробл. сім'ї та молоді, 2003. 116 с.
7. Сухомлинський В. Батьківська педагогіка. Київ : Радянська школа, 1978. 264 с.
8. Туришчева Л. Робота шкільного психолога з батьками. Навчально-методичний посібник для вчителя. Харків : Вид. група «Основа» : «Триада+», 2007. 128 с.
9. Шрагіна Л. «15 табу для матерів і татусів, або Батьківські помилки з любові до дітей». Львів : Видавництво Старого Лева, 2016. 243с.

References:

1. Alekseenko T. (2008). Vykhovnyi potentsial simi v suchasnykh umovakh [Educational potential of the family in modern conditions]. *Ukrainskyi sotsium*. K., P. 63-67. [in Ukrainian]
2. Bondarenko O. (2016). Psykholohichna dopomoha osobystosti : navchalnyi posibnyk [Psychological assistance of the individual: a textbook]. X.: Folyu. 237 p. [in Ukrainian]
3. Vlasova O. (2005). Pedahohichna psykholohiia [Pedagogical psychology]. K. : Lybid. 400 c. [in Ukrainian]
4. Golovin V. (2020). «365 aforyzmiv pro te, shcho oznachaie buty mamoiu» [«365 aphorisms about what it means to be a mot»]. V.Brait Buks, Kyiv. 136 p. [in Ukrainian]
5. Denisyuk O. (2004). Vykhovannia ditei rannoho viku v simi (za rezultatamy sotsiolohichnykh doslidzhen) [Raising young children in the family (according to sociological research)]. *Ukrainskyi sotsium*. № 1 (3). Pp. 100 – 106. [in Ukrainian]
6. Denisyuk O. (2003). Rannie dytynstvo: stan, problemy, perspektyvy rozvytku [Early childhood: state, problems, prospects of development]. K. : Derzh. in-t probl. simi ta molodi. 116 p. [in Ukrainian]
7. Sukhomlinsky V. (1978). Batkivska pedahohika [Parental pedagogy]. K. : Radianska shkola. 264 c. [in Ukrainian]
8. Turishcheva L. (2007). Robota shkilnoho psykholoha z batkami. Navchalno-metodychni posibnyk dlia vchytelia [The work of a school psychologist with parents. Teaching manual for teachers]. Kh. : Vyd. hrupa «Osnova» : «Triada+». 128 p. [in Ukrainian]
9. Shragina L. (2016). «15 tabu dlia matus i tatusiv, abo Batkivski pomylky z liubovi do ditei» [«15 taboos for moms and dads, or parental mistakes out of love for children»]. Vydavnytstvo Staroho Leva. 243 p. [in Ukrainian]

Lemko H. I., Didukh I. Ya. The importance of the family in the formation of a child's self-esteem

One of the main social institutions that creates the necessary conditions for the harmonious and full development of the child is the family. Its primary cognitive base is formed in the family, the first social experience of personal activity and behavior is transferred. The family is the microenvironment in which the child receives protection, support and assistance in personal development, etc.

The child's first caregivers are the parents who have the strongest influence on their children. Every parent should be aware that the full value of their child's individual and social development depends on the quality of their upbringing. Parents strengthen and harden the child's body, develop its language and thinking, will and feelings, form its interests, aspirations, tastes, abilities, nurture a love for knowledge, curiosity, observation, diligence.

The article considers the trends that in recent years have had a significant impact on the formation of the readiness of a young family to realize its educational potential. Such groups of families as pedagogically inextricable, pedagogically passive and anti-pedagogical, producing so-called "pedagogically neglected children" have been analyzed.

The importance of the family in the formation of the child's personality and in the formation of his self-esteem is also outlined. Because the family unites people of different ages, genders, occupations, adult family members have a significant impact on the child in different life situations. Of course, only the structure of the family, the quantitative composition does not determine its educational influences, because the leading factors here are the qualitative characteristics of the family – harmony among its members, a positive psychological climate, the priority of spiritual values, a high level of culture, etc., so for the children their parents are always an ideal that they try to follow.

Key words: child, family, self-esteem, parents, family upbringing.